

Відкриті виборчі списки. Як це працює

Інформаційно-аналітичні матеріали

За заг. ред. Світлани Конончук

Відкриті виборчі списки. Як це працює. Інформаційно-аналітичні матеріали / Підготовлено С. Г. Конончук, О. А. Ярош. / Укр. незалеж. центр політ. дослідж. — К., 2012. — 44 с.

У цій брошурі вперше в Україні подано інформацію про механізми персоніфікованого голосування у пропорційних виборчих системах. На основі аналізу конституційного та законодавчого регулювання виборчих процедур в Естонії, Польщі, Латвії та Румунії продемонстровано особливості способів подачі та обрахунку голосів. Дослідження адресоване широкому колу читачів і буде корисним усім суспільно й політично активним громадянам, членам партій та їхнім прихильникам, дослідникам виборчого законодавства.

Дане видання підготовлене в рамках проекту «Просвіта та посилення впливу громадського сектора на підтримку відкритості виборчих процедур», що здійснюється УНЦПД завдяки сприянню Міжнародної фундації виборчих систем і Агентства міжнародного розвитку США за програмою «Реформування виборчого законодавства». Думки та позиції, висловлені тут, належать виключно авторам та не обов'язково відображають точку зору МФВС та АМР США.

Це видання випускається українською мовою в друкованому й електронному варіантах.

Електронну версію представлено на сайті УНЦПД за адресою <http://www.ucipr.kiev.ua>.

У друкованому вигляді книга розповсюджується безкоштовно.

УНЦПД дозволяє поширювати тексти з посиланням на джерело. Будемо щиро вдячні за відгуки про матеріали, розміщені у виданнях УНЦПД.

© Конончук С. Г., 2012

© Ярош О. А., 2012

© УНЦПД, 2012

ЗМІСТ

Вступ	4
Модель преференційного голосування в Естонії	6
Модель преференційного голосування у Польщі	16
Модель преференційного голосування в Латвії	22
Модель преференційного голосування у Румунії	30
Висновки	39

Вступ

Ефективні виборчі процедури виступають одним із складників демократичного представництва та, зрештою, гарного врядування. Вони не вичерпують собою потенціал демократії, але вона немислима без них.

Якщо виборчі процедури загалом покликані забезпечити проведення чесних вільних справедливих виборів, то зокрема виборча система засвідчує міру включення виборця у процес делегування влади.

Говорячи про виборчу систему маємо на увазі, перш за все:

- ▷ Обсяг виборчого права, можливість обирати і бути обраним;
- ▷ Виборчу формулу, тобто порядок перетворення голосів виборців на мандати;

- ▷ Мінімальні загороджувальні пороги, переходячи які кандидат може претендувати на розподіл мандатів;
- ▷ Форму вираження голосу, тобто можливість визначати, якій саме особі виборець делегує своє право на управління державою.

Наразі Україна, готуючись до виборів парламенту у жовтні 2012 року, відтворює виборчу модель, яка продемонструвала спектр своїх можливостей і вразливості у 1998 і 2002 роках. Йдеться про закріплену законом «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 року паралельну (незв'язану змішану) модель, що передбачає подачу двох голосів виборця: одного — за закриті списки від партій в єдиному загальнодержавному окрузі за 5% порога і другого — за одного із кандидатів в одномандатному окрузі.

У ході публічних громадських обговорень цього закону і перспектив вдосконалення виборчих процедур, які відбулися у багатьох регіонах України, відзначалося, що цій моделі притаманні різноспрямовані політичні ефекти. Вона слабо здатна підтримати публічний характер діяльності політичних партій та створити передумови для відповідального парламентаризму.

Було заявлено про потребу подальшого вдосконалення виборчого законодавства в Україні на засадах відкритості процедур та конкурентності умов для всіх його учасників, його стабілізації; продемонстровано високий рівень інтересу до механізмів «відкритих списків», зокрема до тих їх аспектів, що пов'язані з висуненням кандидатів, можливостями балотуватися для незалежних кандидатів, порядком голосування та підрахунку голосів.

Ця брошура є спробою дати відповіді на поставлені учасниками громадських обговорень питання, розширити горизонт уявлень про потенціал пропорційних виборчих систем та можливості їх розвитку.

У пропонованих матеріалах розглядаються виборчі системи Естонії, Польщі, Латвії та Румунії, — географічно близьких до України. Ці чотири країни єднає непомітна з першого погляду особливість — виборча система, яку можна кваліфікувати як пропорційну систему з персоніфікованим голосуванням. Як можна бачити, персоніфіковане голосування дозволяє подолати вади пропорційної системи із закритими списками і є виборчим механізмом, добре придатним для вираження і втілення громадянських свобод і політичних прав.

Модель персоніфікованого голосування за пропорційного представництва застосовується в Естонії на виборах до Рійгікогу (Державних Зборів) – однопалатного парламенту.

Рійгікогу обирається строком на 4 роки шляхом вільних виборів. Для цього Конституція

від 1992 року передбачає пропорційну виборчу систему, але порядок обрання парламенту визначає відповідний закон. Вибори у Державні Збори – єдині в Естонії прямі вибори до національних органів влади. Президент обирається непрямым голосуванням: членами парламенту або спеціальною колегією виборщиків.

Політичні партії

В Естонії нараховується 12 партій¹ (у 2007 році – 15)². В останніх виборах у 2011 році брали участь 6 партій, що менше, ніж у 2007 році (тоді – 11 партій) та незалежні кандидати. У парламенті представлено 4 партії (6 – у 2007 році)³.

Кількість виборців

У 2011 році в Естонії нараховувалося 913 тисяч 346 виборців⁴.

¹ Список політичних партій Естонії // Національна виборча комісія Естонії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vvk.ee/?lang=en>

² Evaluation Report on Estonia Transparency of Party Funding. Adopted by GRECO at its 37th Plenary Meeting (Strasbourg, 31 March-4 April 2008) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.korruption.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=35328/Political+parties.pdf>

³ Estonian parliamentary election, 2011 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Estonian_parliamentary_election,_2011

⁴ Дані щодо кількості виборців // Національна виборча комісія Естонії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vvk.ee/?lang=en>

Загальні питання. Обсяг виборчого права

Активним виборчим правом володіють громадяни Естонії, що досягли віку вісімнадцяти років і мають право голосу. Балотуватися у Державні Збори (пасивне виборче право) може кожен громадянин Естонії, якому виповнився двадцять один рік, наділений правом голосу. Передбачено обмеження пасивного виборчого права: не можуть балотуватися засуджені, кадрові військові та особи, визнані рішенням суду недієздатними.

Організація виборів

Відповідно до закону «Про вибори в Рійгікогу» від 2002 року⁵, вибори оголошуються за 3 місяці до дати голосування. Позачергові вибори оголошуються не раніше 20 і не пізніше 40 днів до дати голосування.

Кількість виборчих округів встановлена законом, їх — 12. Три з них розташовуються у столиці — м. Таллінн, один — у м. Тарту, інші вісім охоплюють різні повіти.

⁵ Закон «Про вибори в Рійгікогу» від 12 червня 2002 року // Портал Республіка Естонія. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://estonia.news-city.info/docs/sistemsw/dok_iegekz.htm

Кількість мандатів у виборчих округах щоразу визначається Національною виборчою комісією відповідно до кількості мешканців. Процедура визначення кількості мандатів наступна: 101 парламентський мандат ділиться на кількість виборців Естонії (кількість виборців встановлюється на основі даних реєстру народонаселення Естонії станом на перший день місяця, в якому були оголошені вибори). Далі кількість виборців округу ділиться на отримане число. Округ отримує стільки мандатів, скільки цілих чисел вміщено в отриманому числі. Решта мандатів розподіляється за найбільшими залишками дробів.

Фактична мінімальна величина округу в Естонії становить 5 мандатів, максимальна — 14 мандатів.

Висування кандидатів

Право висувати кандидатів мають два суб'єкти виборів — політичні партії та незалежні кандидати. Передвиборчі блоки партій не допускаються. У партійні списки не можна включати членів інших партій та осіб зі статусом у виборчому процесі «неза-

лежний кандидат», але можна включати позапартійних. Порядок формування списків відповідає внутрішнім партійним процедурам і законом про вибори не регулюється. Політичні партії відповідно до своїх статутів формують два типи списків: *окружні* та *загальнонаціональний* список. Перелік кандидатів повинен міститися в обох списках. Кількість кандидатів від партій у кожному окрузі може перевищувати кількість мандатів на два. Цензів осілості немає: кожен кандидат (і від партії, і незалежний) може бути висунутий у будь-якому окрузі незалежно від місця проживання, але тільки в одному.

- 8 Незалежні кандидати та партії вносять грошову заставу у розмірі двох мінімальних зарплат за кожного кандидата, що на даний час складає 580 євро.

Національна виборча комісія на основі списків партій і даних про реєстрацію незалежних кандидатів формує *зведені окружні виборчі списки*, які надаються виборцю.

На початку зведеного окружного списку вказується найменування партії та номери її кандидатів. Партія, яка зареєструвала список кандидатів першою,

отримує номери, починаючи зі 101: 101, 102, 103 і т.д. Друга партія – 201, 202 і т.д.

Розташування кандидатів у зведених окружних списках відповідає черговості їхньої реєстрації. Незалежні пошукувачі мандата включаються до зведеного окружного списку в порядку їхньої реєстрації після кандидатів від партій.

Виборчий бюлетень. Естонія

Зведений округний виборчий список. Естонія

Кандидати ВО №3 (Мустамяе, Німме)

Партія Зеленої Естонії
124 МАРЕК СТРАНБЕРГ
125 КАЙ КЮННІС-БЕРЕС
126 ХЕЙКІ ВАЛНЕР
127 РАЙВО СТЕРН
128 ТИНУ ПЛООМПУУ
129 АННЕЛІ КААЛО
130 АЛЛАН ТАЛУ
131 ЕННО ПОЛЬДРЕ
132 ПЕЛМЕ НУГІС
133 АННЕ АРТУС

Партія Союзу Ісамаа і Рес Публіка

247 УРМАС РЕЙНСАЛУ
248 СІЙМ ВАЛЬМАР КІЙСЛЕР
249 МАРТ НУТТ
250 МАДІС КЮБАР
251 АННЕЛІ ЕНТСОН
252 УРМАС МАРДІ
253 ІМРЕ РАММУА
254 АНДРЕС ІОПІИ
255 МАТТІ ТАРУМ
256 ЮРІ СААР

Соціал-демократична партія

372 ПЕТЕР КРЕЙЦБЕРГ
373 МАРТ МЕРІ
374 КАДІ ПЯРНІТС
375 ЛАУРІ ЛААТС
376 АНТО ЛІВВАТ
377 ТІАТІЙК
378 ГЕРД ТАРАНД
379 ПІРЕТ КРУУСЕР
380 АЛАР СЕПІ
381 ЯАК КАНГІАСКИ

Партія реформ Естонії

497 УРМАС ПАЕТ
498 АЙВАР СІЕРД
499 МАРЕТ МАРІПУУ
500 РАЙВО ЯРВІ
501 КАЙДО КААБЕРМАА
502 МАТІ ЛУКАС
503 ІНЕ ПІЛЛАК
504 ЕЕРО МЕРІЛІНД
505 ТИНУ МЕЕЛЬ

Центристська партія Естонії

622 ЮРІ РАТАС
623 МЕРКЕ МАРТІНСОН
624 РАЙНЕР ВАКРА
625 МАРГАРИТА ЧЕРНОГОРОВА
626 ІГОР КРАВЧЕНКО

Русская партія в Естонії

726 СТАНІСЛАВ ЧЕРЕПАНОВ

Партія незалежності Естонії

742 ТАРМО КРУУСМЯП
743 КАЛЬЮ МЯТІК

Народний союз Естонії

768 МАТІ ВЯЯРТНИУ
769 ОЛІВЕР ВІЛЬБА
770 ВОЛОДИМИР АФАНАСЬЄВ
771 КААРЕЛ РООСААРЕ
772 ДМИТРО ПЕТРЯКОВ

Партія Естонської християнської демократії

847 АЛЬДО ВІНКЕЛЬ

Незалежні кандидати

859 ТООМАС ТРАПІДО
869 РАГНАР НУРМІК
887 ХЕНН ПІЛЛАУАС

Доступ до інформації

В Естонії заборонено зовнішню виборчу рекламу. Інформація про зведений список кандидатів по даному виборчому округу і загальнодержавні списки кандидатів від партій вивішується у приміщенні для голосування. Виборець має змогу ознайомитися зі зведеним списком кандидатів по даному виборчому округу безпосередньо в кабінці для голосування.

Процедура голосування

Кожен виборець наділений лише одним голосом⁶.

У бюлетені не вказуються назви партій чи імена кандидатів. Виборець вписує у призначеному для цього місці виборчого бюлетеня реєстраційний номер кандидата, присвоєний йому у зведеному виборчому округному списку.

9

⁶ Класифікація виборчої системи до парламенту Естонії як змішаної, що часто наводиться у дослідженнях із виборчих систем, не видається нам упевнено коректною. На відміну від зв'язаної змішаної (німецької) моделі, виборець в Естонії володіє лише 1 голосом. Всі місця у парламенті розподіляються пропорційно до набраних списками голосів, а не внаслідок поєднання результатів одномандатних і багатомандатних округів. Інша річ, що в Естонії допускається обрання незалежного кандидата за умови отримання ним певної кількості голосів (простої квоти).

Підрахунок голосів і розподіл мандатів

Розподіл мандатів відбувається в *три етапи*. *Перше коло розподілу* — «особистий мандат», який отримують кандидати (як від партій, так і незалежні), котрі у своєму окрузі набрали кількість голосів виборців, що становить природну квоту чи перевищує її⁷.

Природна квота (або квота Т. Хейра) обраховується шляхом ділення кількості відданих у виборчому окрузі дійсних голосів V на кількість мандатів M у цьому окрузі. Наприклад, маємо 35 тис. дійсних голосів виборців за встановленої кількості в 6 мандатів для округу. Це означає, що для отримання 1 мандата необхідно здобути 5 тис. 833 голоси.

Якщо незалежний кандидат не набирає у першому колі розподілу просту квоту голосів (5 тис. 833 голоси), то він вибуває із наступних раундів розподілу мандатів, у той час як партії продовжують боротися.

Друге коло розподілу — визначення кількості мандатів для партії в окрузі. Голоси, віддані за всіх кандидатів партійного списку, сумуються. За цього голоси, віддані за всіх кандидатів партійного списку, сумуються. Національна виборча комісія встановлює, скільки дійсних голосів здобуває кожен партійний список у всіх дванадцяти округах. До розподілу мандатів допускаються парті, які подолали загальнодержавний виборчий поріг 5%. Голоси, набрані кожним окружним партійним списком, діляться на просту квоту (для нашого прикладу це — 5 тис. 833 голоси). Партія отримує в окрузі стільки мандатів, у скільки разів кількість поданих за її окружний список голосів перевищує природну квоту. Не забуваємо, що партія вже могла отримати мандати у першому колі розподілу. Наприклад, партія в окрузі набрала 11 тис. 200 голосів. Поділивши їх на просту квоту, отримуємо, що партія здобула в окрузі 1,9 мандата. Зрозуміло, що партія не може отримати частину мандата. Тому в силу вступає правило розподілу, відповідно до якого кількість мандатів партії збільшується на один, якщо залишок голосів

10

⁷ Слід відзначити, що в Естонії не фіксувалося випадків проходження незалежного кандидата до парламенту, що пов'язано з пропорційним принципом розподілу голосів між кожним кандидатом окремо і списком партії загалом. Навіть здобуття природної квоти голосів становить достатньо складну задачу для незалежного кандидата. То ж, гарантування права на самовисування чи висування як незалежного кандидата від групи виборців, не створює високих ризиків для сталості партійності парламентського представництва в Естонії.

становить не менше 75% від простої квоти. У нашому прикладі цей залишок становить 90%. Партія отримує не 1 мандат, а 2.

Тут виникає питання, хто саме із кандидатів партійного списку отримає ці мандати? У цьому разі відповідь залежить від виборця.

В окружних списках партій, які подолали загороджувальний поріг, кандидати розташовуються відповідно до кількості набраних кожним голосів. Обраними вважаються розташовані в списку вище кандидати, за яких віддано не менше 10% голосів від простої квоти.

Наприклад, партія висунула кандидатів по порядку №101 — X, №102 — Y, №103 — Z, виборець підтримав Z і Y, то мандати отримають Z і Y. Але важливо, щоб ці кандидати подолали особистий бар'єр, що становить не менше 10% від простої квоти. Для нашого прикладу, кандидати Z і Y повинні набрати не менше, ніж 583 голоси.

Якщо як мінімум два кандидати отримали однакову кількість голосів, то обраним виявиться кандидат, який розташовується вище у загальнодержавному

списку кандидатів (тобто кандидат, якого вище розташувала партія і який відповідно був зареєстрованим Національною виборчою комісією раніше, ніж інший).

Третє коло розподілу — розподіл мандатів, які не були розподілені в округах на основі простої квоти. Ці *компенсаційні мандати* (їх приблизно чверть) розподіляються за модифікованим методом найбільших залишків (методом д'Ондта) між *загальнодержавними списками* партій, які набрали по країні в цілому не менше 5% голосів.

Оскільки далі у тексті буде зустрічатися використання методу д'Ондта (для Польщі та Румунії), для початку продемонструємо обрахунок за цим методом, а потім покажемо відмінність ефектів, причинюваних ним, та модифікованим методом, що застосовується в Естонії.

Розподіл голосів за методом д'Ондта (d'Hondt)

Наприклад, партія А набрала 53 тисячі 20 голосів, партія В набрала 41 тисячу 357 голосів, партія С набрала 38 тисяч 150 голосів, партія D набрала 25

тисяч 100 голосів, партія F набрала 10 тисяч 240 голосів, партія G набрала 5 тисяч 659 голосів. Ці голоси кожної партії послідовно діляться на дільники 1, 2, 3 і т.д. стільки разів, поки не буде розподілено всі мандати. Між партіями розподіляються мандати у залежності від того, якої величини ціла частка їй нале-

жить. Партія отримує стільки місць, скільки вона отримала найбільших цілих часток в результаті поділу, але не безкінечне. Кількість мандатів для перерозподілу обмежена попередніми умовами. В Естонії, як вказано вище, ця кількість мандатів становить 25% від загальної кількості 101 і сягає 25.

I2

Кількість голосів	A, 53 020	B, 41 357	C, 38 150	D, 25 100	F, 10 240	G, 5 659
1 крок — ділиться на 1	53 020 (1 мандат)	41 357 2 мандат)	38 150 (3 мандат)	25 100 (5 мандат)	10 240 (15 мандат)	5 659
2 крок — ділиться на 2	26 510 (4 мандат)	20 678,5 (6 мандат)	19 075 (7 мандат)	12 550 (12 мандат)	5 120	
3 крок — ділиться на 3	17 673 (8 мандат)	13 785 (9 мандат)	12 716, 66 (11 мандат)	8 366 (18 мандат)		
4 крок — ділиться на 4	13 255 (10 мандат)	10 339 (14 мандат)	9 537 (16 мандат)	6 275 (25 мандат)		
5 крок — ділиться на 5	10 604 (13 мандат)	8 271 (19 мандат)	7 630 (20 мандат)			
6 крок — ділиться на 6	8 836 (17 мандат)	6 892 (22 мандат)	6 358 (24 мандат)			
7 крок — ділиться на 7	7 574 (21 мандат)					
8 крок — ділиться на 8	6 627 (23 мандат)					
9 крок — ділиться на 9	5 891					

Перерозподіли 25 мандатів за методом д'Ондта у 8 кроків засвідчує, що такий підхід дозволяє отримати більше мандатів крупним партіям. Партія А отримала 8 мандатів, партія В — 6, партія С — 6, партія D — 4, F — 1 і партія G не здобула жодного мандата.

Розподіл голосів за модифікованим методом д'Ондта

Залишимо той же приклад. Партія А набрала 53 тисячі 20 голосів, партія В набрала 41 тисячу 357 голосів, партія С набрала 38 тисяч 150 голосів, партія D набрала 25 тисяч 100 голосів, партія F набрала 10 тисяч 240 голосів, партія G набрала 5 тисяч 659 голосів.

Ці голоси кожної партії послідовно діляться на цілі порядкові числа, помножені на 0,9, з першим кроком 1: 1 , $2 \cdot 0,9$, $3 \cdot 0,9$ і т.д. до тих пір, поки не будуть перерозподілені наших компенсаційних 25 мандатів.

У даному разі ми перерозподіляємо 25 мандатів між списками партій у тих же 8 кроків. Із поданих нижче результатів (див. таблицю на стор. 14) слідує, що дільники, модифіковані множенням на 0,9, дають ефект підтримки менших партій.

Хоча партія А отримала так само 8 мандатів, партії В і С так само по 6, на користь партії D перерозподілено на 1 мандат менше, і місце здобула партія G. Чим більша кількість мандатів, що перерозподіляються, тим виразніший ефект. В Естонії, яка від початку незалежності будувала міцну партійну і парламентську систему, не допускаючи передвиборчі блоки партій, застосування саме такого способу перерозподілу мандатів м'яко підтримує цю державну політику.

Якщо порівняльні числа як мінімум двох партій виявляться рівними, то мандат отримує партія, чії кандидати були зареєстровані раніше.

Усередині загальнодержавного списку партії компенсаційний мандат отримує кандидат, який розташовується у списку вище і за якого віддано не менше 5% голосів від простої квоти по виборчому округу. Хоча за загальнодержавним списком мандати отримують представники партій, чие місце у списку наперед визначене партією, однак, як бачимо, тут теж є персональний бар'єр. Лише він становить уже не 10% природної квоти голосів в окрузі (як у другому колі розподілу), а 5% (для нашого прикладу — це 292 голоси).

Кількість голосів	A, 53 020	B, 41 357	C, 38 150	D, 25 100	F, 10 240	G, 5 659
1 крок — ділиться на 1	53 020 (1 мандат)	41 357 (2 мандат)	38 150 (3 мандат)	25 100 (4 мандат)	10 240 (13 мандат)	5 659 (25 мандат)
2 крок — ділиться на 2*0,9	23 859 (5 мандат)	18 610 (6 мандат)	17 167 (7 мандат)	11 295 (12 мандат)	4 608	
3 крок — ділиться на 3*0,9	15 906 (8 мандат)	12 407 (9 мандат)	11 445 (11 мандат)	7 530 (18 мандат)		
4 крок — ділиться на 4*0,9	11 929 (10 мандат)	9 305 (15 мандат)	8 583 (16 мандат)	5 647		
5 крок — ділиться на 5*0,9	9 543 (14 мандат)	7 444 (19 мандат)	6 867 (20 мандат)			
6 крок — ділиться на 6*0,9	7 953 (17 мандат)	6 203 (22 мандат)	5 722 (24 мандат)			
7 крок — ділиться на 7*0,9	6 816 (21 мандат)	5 317	4 905			
8 крок — ділиться на 8*0,9	5 964 (23 мандат)					
9 крок — ділиться на 9*0,9	5 302					

I4

Якщо при розподілі компенсаційних мандатів виявиться, що у загальнодержавному списку недостатньо кандидатів, які отримали більш, ніж 5% природної квоти, то компенсаційний мандат отримує кандидат того ж списку, що просто отримав більший відсоток голосів у порівнянні з простою квотою свого виборчо-

го округу. У разі рівності голосів компенсаційний мандат отримує кандидат, розташований у представленому загальнодержавному списку вище. При розподілі компенсаційних мандатів пропускаються ті кандидати, що вже обрані в округах.

У разі скасування рішення про реєстрацію кандидата від партії, віддані за нього в зарубіжному окрузі голоси, залишаються за партією. Аналогічно — у разі, якщо кандидат помер після початку дострокового голосування. Якщо ж скасовується рішення про реєстрацію незалежного кандидата чи кандидат помер, віддані за нього голоси не враховуються при визначенні результатів виборів (не вважаються дійсними).

Як бачимо, в Естонії голоси між партіями розподіляють пропорційно у відповідності до загальної суми здобутих голосів, але депутатами стають у першу чергу ті кандидати, яких підтримав виборець. Голоси, які були віддані партіям, що не змогли подолати загороджувальний поріг, а також незалежним кандидатам (які не змогли отримати просту квоту голосів в окрузі), не вважаються дійсними, не враховуються і не перерозподіляються під час встановлення результатів виборів.

Персоніфіковане голосування у пропорційній системі застосовується в Польщі на виборах до Сейму – палати парламенту Польської

Республіки. Відповідно до Конституції від 1997 року, 460 депутатів Сейму обираються шляхом вільних виборів за пропорційною системою. Термін повноважень – 4 роки.

Політичні партії

У Польщі станом на 2011 рік зареєстрована 81 партія⁸. У виборах до Сейму 2011 року взяли участь 11 виборчих комітетів політичних сил, пройшло 6 комітетів: 5 – створених політичними партіями і 1 – виборчим комітетом німецької меншини. Для порівняння: у 2007 році брали участь 10 виборчих комітетів політичних сил, пройшло 5 комітетів – 3 створених політичними партіями, 1 – об'єднанням політичних партій і 1 – німецькою меншиною.

Кількість зареєстрованих виборців станом на 2007 рік⁹:

30 мільйонів 615 тисяч 471.

Вибори оголошуються за 60 днів до дати голосування, у разі дострокових виборів за 45 днів.

Вибори у Польщі організовуються виборчими комітетами. У виборах 2011 року взяли участь 11 виборчих комітетів політичних

⁸ Перелік партій Польщі // Національна виборча комісія Польщі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pkw.gov.pl/wykaz-partii-politycznych/wykaz-partii-politycznych.html>

⁹ Electionguide. – Democracy assistance & elections news from the Consortium for Elections and Political Process Strengthening (CEPPS) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.electionguide.org/election.php?ID=1566>

сил, пройшло 6 комітетів — 5, створених політичними партіями, і один — виборчим комітетом національної меншини (на них не поширюється вимога подолати загороджувальний бар'єр)¹⁰. Для порівняння — у виборах 2007 року брали участь 10 виборчих комітетів політичних сил, пройшло 5 комітетів — 3, створених політичними партіями, один — об'єднанням політичних партій і один — німецькою меншиною¹¹. На відміну від Естонії, у Польщі до складу виборчих комітетів політичних партій можуть входити члени інших партій.

Обсяг виборчого права

Активним виборчим правом володіють 18-річні громадяни. Його не мають особи, визнані судом недієздатними, або позбавлені виборчого права. Пасивним виборчим правом на виборах депутатів володіють громадяни, яким виповнився 21 рік і які мають право голосу, а на виборах сенаторів — 30 років.

¹⁰ Статистика стосовно участі партій у виборах у 2011 році // Національна виборча комісія Польщі. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://wybory2011.pkw.gov.pl/wsw/pl/000000.html>

¹¹ Статистика стосовно участі партій у виборах у 2007 році // Національна виборча комісія Польщі. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://wybory2007.pkw.gov.pl/SJM/PL/WYN/M/index.htm>

¹² Виборчий кодекс Республіки Польща від 5 січня 2011 року // Сейм Республіки Польща. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.sejm.gov.pl/prawo/kodeks/kodeks.htm>

Організація виборів

Кількість округів — 41 — встановлена Виборчим кодексом від 5 січня 2011 року¹² і зафіксована в додатку до нього. Виборчі округи визначаються відповідно до кількості мешканців і охоплюють воєводства, або частину воєводства. Загальна кількість мандатів, що розподіляються в окрузі відповідає кількості мешканців з урахуванням норми представництва, яка обчислюється шляхом поділу кількості громадян у державі на кількість депутатських місць у Сеймі — 460. Якщо отримане число дорівнює або більше половини, воно заокруглюється до цілого, становлячи таким чином один мандат.

Встановлено мінімальну величину округу в 7 мандатів. Фактично максимальна кількість мандатів, які розподіляються в окрузі у Польщі, становить 20 мандатів. Найчастіше магнітуда багатомандатного регіонального виборчого округу становить 9–12 мандатів.

Зміни меж округів здійснюється Сеймом за поданням Національної виборчої комісії у разі змін територіально-адміністративного устрою та кількості мешканців у окрузі або державі не пізніше, ніж за рік до виборів.

Виборчі дільниці формуються радами гмін із розрахунку від 500 до 3 000 мешканців.

Постійно діючими виборчими органами є Національна виборча комісія і виборчі комісари. Виборчі комісії утворюються за територіальною ознакою: окружні, районні, територіальні і дільничні.

Партії беруть участь у формуванні лише дільничних комісій. Діяльність комісій у Польщі є прерогативою судової влади.

Національна виборча комісія складається з 3 суддів Конституційного суду, 3 суддів Верховного суду, з суддів Вищого адміністративного суду, які призначаються Президентом. Національна виборча комісія формує окружні, районні та дільничні комісії, призначає виборчих комісарів.

Виборчі комісари (від 2 до 6) є уповноваженими Національної виборчої комісії у кожному воєводстві на строк до 5 років. Вони очолюють окружні, районні та територіальні виборчі комісії, що формуються з суддів, кандидатури яких вносить міністр юстиції. Районна виборча комісія також формується з суддів та очолюється виборчим комісаром.

До територіальних виборчих комісій виборчі комітети вносять кандидатури з числа мешканців даної території. До складу також делегується суддя місцевого окружного суду.

Дільничні комісії формуються війтами за поданням виборчих комітетів. До їх складу також делегується представник місцевого органу самоврядування.

Висування кандидатів

Право висувати кандидатів належить *трьом суб'єктам виборів: політичним партіям, коаліціям політичних партій і виборцям* — усім через *виборчі комітети* (самовисування немає). Комітет можуть створити виборці у кількості не менше 15 осіб. Комітет, створений виборцями, має представити у Національну виборчу комісію не менше 1000 підписів на свою

підтримку. Комітет вибирає уповноважену особу, яка представляє його інтереси в Національній виборчій комісії, та делегує представника у дільничну виборчу комісію.

Виборчий комітет може представити *один список кандидатів у кожному виборчому окрузі*. Кандидат може бути висунений лише в одному окрузі. Цензів осілості немає. Кількість кандидатів у списку не може бути меншою, ніж кількість депутатів, яка обирається у цьому окрузі, і не може перевищувати таку кількість більше, ніж удвічі. Фінансова застава не практикується. Кожен виборчий комітет має зібрати 5000 підписів на підтримку власного списку в окрузі. Кандидати, які народилися до 1 серпня 1972 року, мусять скласти заяву, що вони не співпрацювали зі спецслужбами ПНР.

Законодавство Польщі прагне до збалансування гендерних відносин у виборчому процесі та у владі: кількість кандидатів-жінок у списку не може бути менше ніж 35%, цей самий припис стосується кандидатів-чоловіків.

Доступ до інформації

Окружна виборча комісія повинна скласти сповіщення про зареєстровані списки кандидатів, у тому числі інформацію про їх реєстраційні номери, назви й абрєвіатури виборчих комітетів, а також персональні дані кандидатів, подані при реєстрації, у тому числі зміст заяви про відсутність співпраці з органами державної безпеки в 1944–1990 роках. Державне виборче бюро забезпечує друк та розміщення такої інформації у виборчому окрузі не пізніше як за 10 днів до голосування.

Процедура голосування

Виборець отримує на дільниці бюлетень, в якому вміщені окружні списки кандидатів від виборчих комітетів. Кандидати у списках розташовуються у порядку, визначеному виборчим комітетом. У бюлетені вказується номер округу, назва і номер реєстрації виборчого комітету.

Бюлетень для виборів Сейму. Польща

Okręg wyborczy nr _____
(nazwa okręgowego komisji wyborczej)

Załącznik do uchwały
Parlamentarnej Komisji Wyborczej
z dnia 9 sierpnia 2011 r. (poz. ...)
Załącznik nr 1
str. 1 do ...

KARTA DO GŁOSOWANIA
w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu

Lista nr

(nazwa lub skrót nazwy komisji wyborczego)

Kandydaci na posłów

1. ☐	21. ☐
2. ☐ ☐
3. ☐ ☐
4. ☐ ☐
5. ☐ ☐
6. ☐ ☐
7. ☐ ☐
8. ☐ ☐
9. ☐ ☐
10. ☐ ☐
11. ☐ ☐
12. ☐ ☐
13. ☐ ☐
14. ☐ ☐
15. ☐ ☐
16. ☐ ☐
17. ☐ ☐
19. ☐ ☐
20. ☐ ☐

INFORMACJA

Głosować można tylko na jedną listę, stawiając znak „x” w kratce z lewej strony obok nazwiska jednego z kandydatów z tej listy, przez co wskazuje się jego pierwszeństwo do otrzymania mandatu. Postawienie znaku „x” w kratce obok nazwisk kandydatów z różnych list lub niepostawienie znaku „x” w żadnej kratce powoduje nieważność głosu.

Виборець голосує за список кандидатів тільки одного виборчого комітету, ставлячи відмітку X у полі ліворуч імені одного із кандидатів з цього списку. Це свідчить про пріоритетність для отримання мандата цим кандидатом. Таким чином виборець виражає підтримку як списку загалом, так і особливу підтримку одному із кандидатів. Бюлетені, які не містять відміток, або на них позначено два чи більше кандидата із різних списків, вважається недійсним. Якщо виборець поставив відмітку навпроти двох або більше кандидатів з одного списку, бюлетень вважається дійсним, а голос підтримки переходить кандидату, який розташований вище у списку.

Підрахунок голосів та розподіл мандатів

Підраховуючи голоси, дільнична виборча комісія рахує кількість:

- A) дійсних голосів, поданих за всі списки кандидатів;
- B) дійсних голосів, поданих за кожен список кандидатів;
- V) дійсних голосів, поданих за окремих кандидатів із цих списків.

Після здійснення підрахунку кількості голосів, поданих за кожен список кандидатів по країні, Національна виборча комісія допускає до розподілу мандатів в округах списки виборчих комітетів, створених партіями та виборцями, які набрали не менше 5% у загальнонаціональному масштабі, комітетів від коаліцій партій – 8%.

Для національних меншин законодавство Польщі передбачає особливі умови: списки виборчих комітетів, утворених представниками організацій національних меншин можуть здобути мандат на основі простої (природної) квоти, не долаючи 5% загороджувальний поріг.

Розподіл мандатів серед окружних списків відбувається за методом д'Ондта (див. приклад перерозподілу на стор. 12 цього видання), що підтримує укрупнення партійної системи на парламентському рівні.

Між кандидатами у списку мандати розподіляються відповідно до кількості голосів, відданих особисто за кожного кандидата. Якщо два кандидата набрали однакову кількість голосів, мандат отримує той, за якого були віддані голоси на більшій кількості дільниць, а якщо ці показники також співпадають, долю мандату вирішує жеребкування, яке проводить комісія.

За процедурою преференційного голосування у Латвії обирається Сейм — однопалатний парламент Латвійської Республіки.

Політичні партії

Перед 2006 роком у Латвії було зареєстровано 45 партій¹³, з яких у виборах брали участь 19 партій і блоків. До Сейму потрапили 7 партій і блоків (4 партії та 3 блоки партій)¹⁴. У 2007 році вступив у силу новий закон, який регулює діяльність політичних партій, відповідно до якого партії мали пройти перереєстрацію до кінця року. Однак ця перереєстрація не вплинула на кількісні показники партійної системи¹⁵ — у 2011 році загальна кількість партій становила 57.

У виборах до Сейму у 2010 році взяло участь 12 партій і блоків, з яких 5 потрапило до парламенту, у тому числі 2 партії і 3 блоки. У дострокових виборах до Сейму у 2011 році взяли участь 13 партій і блоків, з яких 5 пройшли до парламенту (з них 3 партії і 2 блоки партій)¹⁶.

¹³ Відомості про Латвійську Республіку // Сайт організації «Янтарний мост». — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.amberbridge.org/article?id=19>

¹⁴ Перелік політичних партій у Латвії // Сайт Word Lingvo. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.multilingualarchive.com/ma/enwiki/ru/List_of_political_parties_in_Latvia

¹⁵ Latvijā partijās un politiskajās apvienībās varētu būt apmēram 25 tūkstoši cilvēku // Delfi. Lv. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.delfi.lv/news/national/politics/latvija-partijas-un-politiskajas-apvienibas-varetu-but-apmeram-25-tukstosi-cilveku.d?id=39523183>

¹⁶ Сайт ЦВК Латвії // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://web.cvk.lv/pub/public/30063.html>

Кількість зареєстрованих виборців станом на 2011 рік¹⁷

1 млн. 542 тисячі 193

Виборча система регулюється на рівні Конституції від 1922 року, дію якої латиші відновили у 1992 році. Нею закріплено, що Сейм обирається за пропорційною системою шляхом вільних виборів. Латвія ділиться на окремі виборчі округи. Кількість депутатів, які підлягають обранню до Сейму у кожному виборчому окрузі, визначається пропорційно до кількості виборців кожного округу. Термін повноважень Сейму складає 4 роки.

Обсяг виборчого права

Активним правом володіють громадяни Латвії за 18 років. Балотуватися в Сейм може кожен громадянин Латвії, що досягнув двадцяти одного року і має право голосу.

Загальні питання. Обсяг виборчого права.

Питання, пов'язані з організацією та проведенням виборів, регулює закон «Про вибори в Сейм» від 1995 року¹⁸.

Активним виборчим правом володіють громадяни Латвії з 18 років, крім визнаних судом недієздатними. Існують обмеження пасивного виборчого права: не можуть балотуватися засуджені, визнані судом недієздатними, ті, що відбувають покарання, співробітники спецслужб (у тому числі, колишнього КДБ), за винятком співробітників фінансових та адміністративно-господарських структур, члени комуністичних організацій після 13 січня 1991 року. Працівникам органів виконавчої влади, прокуратури, правоохоронних органів та кадровим військовим

23

¹⁷ Electionguide. Democracy assistance & elections news from the Consortium for Elections and Political Process Strengthening (CEPPS) // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.electionguide.org/election.php?ID=2037>

¹⁸ Закон «Про вибори в Сейм» від 1995 року // Національна виборча комісія Латвії. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://web.cvk.lv/pub/upload_file/krievu/Saeimas_vel_lik_2011_2_RUS.pdf

протягом одного місяця після реєстрації кандидатом слід звільнитися з посади.

Організація виборів

Відповідно до закону про Центральну виборчу комісію від 2010 року, вона є постійно діючим державним органом. Центральна виборча комісія складається з дев'яти членів. Голову Центральної виборчої комісії і сім членів комісії обирає Сейм, а ще одного члена зі складу суддів — Верховний суд на своєму пленумі.

24

Діяльність місцевих виборчих комісій у Латвії регулюється окремим законом «Про виборчі комісії міст республіканського значення та країв і дільничні виборчі комісії» від 2008 року. Для підготовки виборів до Сейму дума кожного міста республіканського значення та краю формує відповідну виборчу комісію складом 7–15 осіб. Виборчі комісії як постійні органи самоврядування обирають на термін повноважень відповідної думи.

Міські або крайові виборчі комісії формують дільничні комісії. Право висувати і заявляти своїх представників у виборчу комісію мають політичні партії та їх

об'єднання, а також кожен депутат відповідної думи, або не менше 10 громадян Латвії з правом голосу.

Вибори оголошуються за 80 днів до дати голосування, на дострокових виборах за 50 днів. Реєстрація кандидатів закінчується за 60 днів до виборів, у разі проведення дострокових виборів — за 30 днів.

Кількість округів — 5 — визначена законом. Кількість мандатів, яку належить розподілити у кожному окрузі, встановлюється пропорційно до кількості виборців у виборчому окрузі. Кількість виборців у Латвії, констатують відповідно до даних Реєстру населення за 4 місяці до виборів. Кількість виборців у країні ділять на кількість місць у Сеймі (100 мандатів), після чого кількість виборців у кожному окрузі ділять на отриманий результат. Отримані у такий спосіб цілі числа означають кількість мандатів, що підлягають розподілу в окрузі.

Якщо внаслідок поділу сума цілих чисел менша, ніж 100 (тобто, бракує визначених мандатів для розподілу), тоді кількість депутатів, яку потрібно обрати, збільшують на 1. Спочатку це робиться на тій дільниці, де дробовий залишок найбільший, потім — де

другий за величиною і т. д., аж поки кількість мандатів не зрівняється з конституційно необхідним числом.

Якщо на двох виборчих дільницях дробові залишки однакові, то кількість депутатів спочатку збільшується на тій дільниці, де отримане внаслідок поділу ціле число менше. Тобто, таким чином зрівнюються мандати для дільниць.

Якщо і дробові залишки, і цілі числа однакові на двох дільницях, долю «додаткового» мандата для якоїсь дільниці вирішує жеребкування.

Мінімальна кількість мандатів для розподілу в окрузі фактично складає 13, максимальна — 30. У двох округах розподіляється по 15 місць і в одному — 27.

Висування кандидатів

Право висувати кандидатів належить *двом суб'єктам політичним партіям та та об'єднанням політичних партій*. Вони вносять заставу у розмірі 1000 латів (що приблизно дорівнює 1500 євро) за список. Інтереси партії у ЦВК представляє особа, уповноважена керівним органом партії або об'єднанням.

Кількість заявлених у списку кандидатів може на три особи перевищувати кількість мандатів у виборчому окрузі. Окружні списки укладаються партіями або їх об'єднаннями відповідно до власних статутів. Одного і того ж кандидата можна заявити у списку кандидатів тільки однієї назви в одному виборчому окрузі. Спискам однієї назви присвоюється і той же номер у всіх 5 округах.

Доступ до інформації

У Латвії держава забезпечує виборцю значний обсяг відомостей про кандидатів, що дозволяє сформува-ти усвідомлений вибір. Не пізніше, ніж за 20 днів до дня виборів у газеті *Latvijas vēstnesis* («Латвійський вісник») — офіційному виданні державних органів — публікуються: передвиборчі програми; списки кандидатів із зазначенням щодо кожного кандидата його імені, прізвища та року народження (за бажанням — національності та родинного стану), іноземного підданства за наявності такого, місця мешкання, місця роботи або роду занять, інформації про освіту (коли і які навчальні заклади закінчив, яку спеціальність отримав), самооцінку володіння латиською мовою. Вказуються імена та прізвища тих кандидатів, щодо яких

є документальні свідчення про їхню співпрацю зі службами державної безпеки СРСР, ЛРСР або іноземних держав, службами розвідки чи контррозвідки. Це стосується також позаштатних співробітників, агентів, резидентів чи утримувачів конспіративних квартир цих служб. Також оприлюднюється інформація про майно та фінансовий статус кандидата, його боргові зобов'язання, володіння ним цінними паперами.

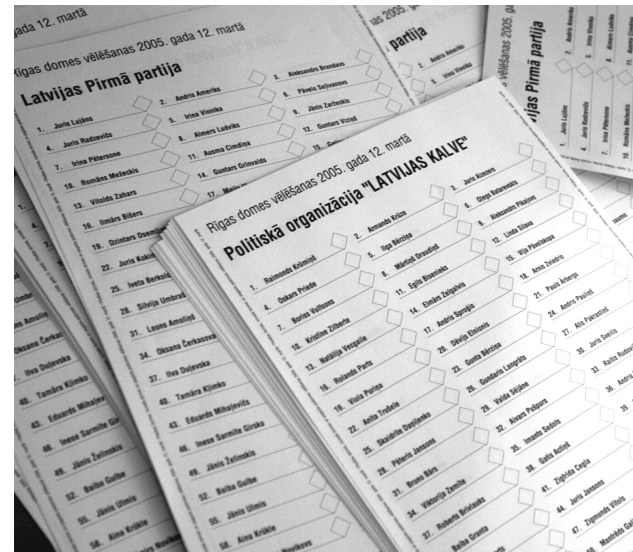
На виборчих дільницях розміщуються повідомлення про списки заявлених кандидатів з усією вищезазначеною інформацією та передвиборні програми.

26 Процедура голосування

Виборець отримує виборчі списки всіх суб'єктів виборів в окрузі (бюлетенями). Голосування в Латвії не тільки персоніфіковане, але й преференційне. В окружному списку обраної партії навпроти прізвищ кандидатів виборець може на власний розсуд зробити позначку +, не зробити позначку, або викреслити ім'я або прізвище кандидата. Позначку + навпроти прізвища якогось кандидата виборець робить, якщо він особливо підтримує обрання цього кандидата. Цей список вкладається у конверт і викидається в урну. Ви-

борець може вкласти у конверт також незмінений (без відміток) виборчий бюлетень. Якщо у конверті буде декілька однакових бюлетенів, дійсним вважається один із них.

Виборчий бюлетень. Латвія

Підрахунок голосів та розподіл мандатів

Спочатку бюлетені групуються за назвами списків і рахуються всі дійсні голоси, віддані за кожен окружний список.

Дільнична виборча комісія розділяє дійсні виборчі бюлетені кожного списку на дві групи — змінені і незмінені. Зміненими вважаються ті виборчі бюлетені, в яких виборець навпроти прізвища кандидата зробив позначку +, або викреслив ім'я або прізвище кандидата. Всі інші виборчі бюлетені вважаються незміненими. Щодо кожного кандидата комісія підраховує кількість змінених виборчих бюлетенів, в яких: навпроти його прізвища зроблена позначка +, та тих, де його ім'я або прізвище викреслені. ЦВК отримує дані про кількість дійсних голосів, відданих на підтримку кожного окружного списку, і дані преференційного голосування щодо кожного кандидата з кожного окружного списку.

У розподілі депутатських місць беруть участь лише ті списки партій кандидатів однієї назви (партії чи бло-

ку), які отримали 5% і більше від загальної кількості голосів, відданих по всій Латвії.

На першому етапі встановлюється кількість мандатів, отриманих кожним окружним списком. Розподіл місць депутатів Сейму відбувається відповідно до кількості дійсних виборчих бюлетенів¹⁹, поданих за кожен список кандидатів у виборчому окрузі. Щоб визначити, яку кількість мандатів здобуває кожен окружний список, кількість дійсних бюлетенів (голосів виборців), поданих за кожен окружний список кандидатів, ділять послідовно на 1, 3, 5, 7 і так далі. Це метод дільників авторства Сен-Лагю, що починається з 1 із кроком два. Поділ триває, поки число ділень не зрівняється з кількістю заявлених у списку кандидатів.

Розподіл голосів за методом Сен-Лагю (Sainte-Laguë)

Ми скористаємось прикладом розподілу мандатів, який вже попередньо використовували у цьому тексті, що дозволить нам на одному і тому ж матеріалі порівняти ефекти від застосування різних методів дільників.

¹⁹ Дійсними голосами виборчий закон Латвії вважає конверти, в які вкладені дійсні бюлетені на користь якоїсь із партій чи об'єднання партій.

Маємо, партія А набрала 53 тисячі 20 голосів, партія В набрала 41 тисячу 357 голосів, партія С набрала 38 тисяч 150 голосів, партія D набрала 25 тисяч 100 голосів, партія F набрала 10 тисяч 240 голосів, партія G набрала 5 тисяч 659 голосів. Ці голоси кожної партії

поєднуємо в дільники по 25 мандатів, послідовно діляться на дільники 1, 3, 5 і т.д. стільки разів, поки не буде розподілено всі мандати. Ми будемо розподіляти 25 мандатів. Партія отримує стільки місць, скільки вона отримала найбільших цілих часток у результаті поділу.

Кількість голосів	A, 53 020	B, 41 357	C, 38 150	D, 25 100	F, 10 240	G, 5 659
1 крок — ділиться на 1	53 020 (1 мандат)	41 357 (2 мандат)	38 150 (3 мандат)	25 100 (4 мандат)	10 240 (9 мандат)	5 659 (16 мандат)
2 крок — ділиться на 3	17 673 (5 мандат)	13 785 (6 мандат)	12 716 (7 мандат)	8 366 (10 мандат)	3 413	1 886
3 крок — ділиться на 5	10 604 (8 мандат)	8 271 (11 мандат)	7 630 (12 мандат)	5 020 (18 мандат)		
4 крок — ділиться на 7	7 574 (13 мандат)	5 908 (14 мандат)	5 450 (17 мандат)	3 585 (24 мандат)		
5 крок — ділиться на 9	5 891 (15 мандат)	4 595 (20 мандат)	4 238 (21 мандат)	2 788		
6 крок — ділиться на 11	4 820 (19 мандат)	3 759 (23 мандат)	3 468			
7 крок — ділиться на 13	4 078 (22 мандат)	3 181				
8 крок — ділиться на 15	3 534 (25 мандат)					
9 крок — ділиться на 17	3 118					

Отже, після розподілу 25 мандатів за методом Сен-Лагю стає очевидним, що на рівні методу дільників у Латвії застосовується метод, який підтримує менші партії. Партія G отримала у парламенті місце, якого вона не мала би у разі використання методу д'Онда, застосування якого (наприклад, у нашому випадку — у Польщі) надає переваги крупним партіям.

Результати поділу за кожним окружним списком нумерують у низхідному порядку. Місця депутатів у виборчому окрузі послідовно отримують ті списки кандидатів, яким відповідають більші ділення. Якщо ділення, чий порядковий номер дорівнює кількості мандатів округу, або результати ділення співпадають, місце депутата отримує список кандидатів, що набрав більше голосів у всій Латвії. Якщо ці списки зареєстровані лише в одному виборчому окрузі, місце депутата отримує список, що був зареєстрованим першим.

На другому етапі відбувається визначення переможців усередині кожного списку. Заявлені кандидати кожного списку розміщуються відповідно до кількості отриманих голосів. Кількість голосів, відданих за кандидата, дорівнює кількості голосів, відданих за список, за яким цей кандидат балотувався. Однак сюди не включаються ті виборчі бюлетені, в яких ім'я або прізвище цього кандидата викреслені, плюс кількість тих виборчих бюлетенів, в яких виборці навпроти прізвища цього кандидата поставили позначку +. Обраними вважаються ті кандидати, які отримали найбільшу кількість голосів. Якщо якомусь окружному списку бракує кандидатів (було заявлено менше, ніж партія здобула підтримки), ЦВК визначає, з якого списку береться наступний депутат.

Із викладеної процедури видно, що модель персоналізованого голосування у Латвії передбачає, що виборець може висловитися як на підтримку «свого» кандидата, так і проти іншого, тобто, є преференційною.

Унікальністю румунської моделі персоналізованого голосування є її використання одночасно для формування обох палат парламенту, що є рідкістю. У всіх відомих нам випадках палати парламенту створюються на різній представницькій основі і за використання різних виборчих формул.

Друга особливість румунської моделі виборів полягає у тому, що депутати обираються в одномандатних колегіях, але вони утворюються у багатомандатних округах, і зрештою мандати розподіляються між колективними суб'єктами виборів на національному рівні за пропорційним представництвом.

Політичні партії

У 2007 році у Румунії було зареєстровано 40 політичних партій²⁰. У виборах до Палати депутатів у 2008 році взяли участь 12 партій і об'єднань, пройшло до парламенту 4, з них 2 партії, 2 об'єднання і 18 депутатів делеговано від національних меншин.

Зареєстрованих виборців станом на 2008 рік²¹

8 млн 464 тисячі 274

Загальна кількість депутатів і сенаторів, термін каденції яких однаковий — 4 роки, Конституцією не встановлюється, а залежить

від кількості населення країни і повинна визначатися за результатами виборів. Наразі у Палаті депутатів 334 місця, у Сенаті — 137, і

²⁰ List of political parties in Romania // http://web.archive.org/web/20080508024117/http://www.tmb.ro/getmc.php?param=registru_politidelor_politice_12052005

²¹ Electionguide. Democracy assistance & elections news from the Consortium for Elections and Political Process Strengthening (CEPPS) // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.electionguide.org/election.php?ID=964>

така кількість мандатів не відповідає закладеній у виборчому законі нормі представництва: один депутат від 70 тисяч громадян і один сенатор від 160 тисяч громадян. Зменшення кількості населення в Румунії ставить питання про зменшення місць у парламентському представництві. Також Конституція не нормує день голосування, вона вимагає лише, щоб вибори були оголошені за 90 днів до дати голосування.

Обсяг виборчого права

Правом обирати володіють 18-річні дієздатні громадяни Румунії. Не мають права голосу психічно відсталі, хворі під опікою, а також особи, засуджені до позбавлення виборчого права.

Бути обраними до Палати депутатів можуть дієздатні громадяни з правом голосу, яким виповнилося 23 роки, до Сенату — 35-річні. Конституція передбачає обмеження пасивного виборчого права: заборонено вступати до політичних партій і балотуватися суддям Конституційного суду, омбудсмену, суддям, прокуро-

рам, кадровим військовим, співробітникам правоохоронних органів.

Загальні питання. Організація виборів.

Відповідно до закону Румунії «Про вибори Палати депутатів і Сенату» від 13 березня 2008 року²², депутати обираються на пропорційній основі в одномандатних колегіях.

Хоча вибори оголошуються за 90 днів до дня голосування, термін активної виборчої кампанії дуже стислий і складає 30 днів. У разі дострокових виборів цей термін скорочується вдвічі.

Кількість багатомандатних виборчих округів — 43 — встановлена законом про вибори. Межі округів відповідають наявному адміністративно-територіальному поділу. Вони співпадають з межами 41 графства, один округ — закордонний виборчий округ і ще один округ — м. Бухарест.

²² Law №. 35 ozf 13 March 2008 for the election to the Chamber of Deputies and the Senate and for the amendment and completion of Law №. 67/2004 for the election of local public administration authorities, of Law _o. 215/2001 on the local public administration, and of Law №. 393/2004 on the Statute of local electees. Published of 13 March 2008 // Мережа відомостей про вибори. ACE project.org. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://aceproject.org/ero-en/regions/europe/RO/law-no.-35-of-13-march-2008-for-the-election-to>

Одномандатні колегії створюються в округах відповідно до норми представництва, але їх не повинно бути менше, ніж 4. Фактична мінімальна кількість одномандатних колегій в окрузі — 4, максимальна — 28. Найчастіше їх — 6-10. Кількість мандатів (місць у парламенті) за результатами виборів може бути збільшена.

Перше визначення меж одномандатних колегій здійснюється спеціальною парламентською комісією і вводиться у дію рішенням парламенту. Наступні делімітації колегій здійснюються щорічно Постійною виборчою адміністрацією.

Делімітація виборчих дільниць здійснюється щонайменше за 30 днів головами місцевих муніципалітетів разом із префектами і місцевими представництвами Національного центру управління базами даних реєстру громадян. Виборчі дільниці створюються з розрахунку одна дільниця на 1–2 тис. громадян, причому дільниці мають бути розташовані на відстані не менше 3 км одна від одної. Виборчі дільниці створюються у місцевостях з меншим числом населення у разі, якщо вони розташовуються більше, ніж за 3 км від найближчої дільниці.

Постійна виборча адміністрація — це орган влади, який займається питаннями пов'язаними із виборчим процесом у період між виборами. Її очолює чиновник у ранзі міністра, а його заступники — у ранзі держсекретарів, які призначаються на спільному засіданні двох палат парламенту більшістю голосів. Термін їхніх повноважень складає 8 років і може повторюватися лише раз.

На період підготовки та проведення виборів Постійна виборча адміністрація створює Центральне виборче бюро, виборче бюро у кожному окрузі, районні бюро у Бухаресті, а також дільничні виборчі бюро.

Румунія — єдина з-поміж 4 країн, виборчі моделі яких оглядаються у цьому бюлетені, де партії беруть участь у формуванні виборчих комісій усіх рівнів, причому перевагу закон надає партіям, представленим у парламенті.

Центральне виборче бюро формується у складі 5 суддів Вищого касаційного суду, президента і віце-президента Постійної виборчої адміністрації, 12 представників від політичних сил що беруть участь у виборах і одного представника від парламентської

групи національних меншин. Парламентські партії заповнюють вакантні місця у першу чергу. Ті політичні сили, які не представлені у діючому парламенті, мають подати власних кандидатів не пізніше ніж через 2 дні після формування основного складу Центрального виборчого бюро та обрання його голови. Номінація до Центрального виборчого бюро залежить від кількості заявлених кандидатів в одномандатних колегіях. Якщо партії подають однакову кількість кандидатів, долю розподілу місць у Центральному виборчому бюро визначає жеребкування.

Виборчі бюро нижчих рівнів формуються за аналогічною процедурою.

Висування кандидатів

Правом висувати кандидатів у депутати користуються п'ять суб'єктів виборів — *партії, партійні коаліції, спілки виборців, організації національних меншин і незалежні* (через самовисування).

Всі, крім незалежних, формують передвиборчі окружні списки, одночасно зазначаючи, який кандидат із їхнього списку в якій із одномандатних колегій буде балотуватися. Громадяни, що представляють

організації національних меншин, реєструються також на рівні Центрального виборчого бюро, що потім знадобиться їм при перерозподілі мандатів на особливих умовах. Незалежні кандидати реєструються на рівні округу.

Кожен кандидат може балотуватися лише за одним списком і лише в одній колегії, однак це не стосується представників національних меншин — для них і на цьому етапі створено «пільги» – їм дозволено кратне балотування. Це порушує принцип рівних умов для кандидатів, але у такий спосіб знаходить своє вираження протекційна політика Румунії щодо національних меншин.

Висування кандидатів здійснюється щонайменше за 40 днів до дня голосування.

Для участі у виборах передбачена фінансова застава, що для кожного кандидата рохраховується із кількості 5 розмірів мінімальних зарплат. За цього незалежним кандидатам завдання ускладнюється: їм слід додатково до фінансової застави зібрати на свою підтримку 4% підписів виборців одномандатної колегії, але не менше 2 тисяч підписів. Кожен виборець може підтримати своїм підписом лише одного кандидата.

Крім того, незалежні кандидати перебувають у менш вигідному становищі, беручи до уваги, що їхній депозит повертається їм лише у тому разі, якщо вони здобули не менше 20% голосів виборців колегії. Водночас політичним силам та організаціям національних меншин кошти повертаються, якщо їх підтримали мінімум 2% виборців на національному рівні.

Доступ до інформації

Разом із персональною інформацією кандидати, народжені до 1 січня 1976 року, мають подати інформацію щодо співпраці з політичною поліцією. Вищі державні посадовці можуть кандидувати, якщо вони призупиняють свої повноваження на час виборчої кампанії, що покликано убезпечити виборчий процес від впливу цих посадовців.

Мери населених пунктів мають забезпечити спеціальні місця, де розміщуються виборчі плакати політичних сил та організацій національних меншин. Забороняється використання послідовності кольорів національного прапора Румунії та інших країн у виборчих плакатах.

Бюлетень для виборів Палати депутатів. Румунія

ROMAN

JUDEȚUL *

.....
CD.

Пояснення до позначень бюлетеня

- 1), 2), 3), 4), 5), 6) і т.д. — кількість кандидатів в окрузі
A) — місце для позначення назви колективного суб'єкта виборів (партії, коаліції партій, виборчої спілки, організації національної меншини)
B) — місце для символу (емблеми) колективного суб'єкта
C) — повне ім'я кандидата
D) — місце для позначки «незалежний кандидат». Незалежні кандидати не мають права використовувати якісь «власні» символи.
E) — повне ім'я незалежного кандидата

Процедура голосування

Разом із виборчим бюлетенем кожен виборець отримує спеціальний штамп із написом Voted («проголосував»), яким він позначає квадрат з іменем і прізвищем обраного кандидата. Штамп повертається голові або членам дільничного виборчого бюро.

У бюлетенях для голосування прізвища кандидатів розміщуються за результатами жеребкування. Саме жеребкування відбувається за порядком, що створює переваги для парламентських партій. Спочатку жреб кидають кандидати від тих політичних партій і організацій національних меншин, які представлені групами в обох палатах парламенту; потім — кандидати від коаліції партій і спілок виборців, причому тут також перевага віддається партіям, представленим в одній із палат парламенту, за ними слідує позапарламентські. У третю чергу у бюлетень вписуються кандидати від організацій національних

меншин. Незалежні кандидати вносяться у заключну частину бюлетеня відповідно до черговості їхньої реєстрації.

Підрахунок голосів та розподіл мандатів

Процедура розподілу місць достатньо складна, вона поєднує особистий результат кандидата з результатом його окружного списку і деякою мірою ідеології абсолютного мажоритаризму та пропорційності конфліктують²³. Спочатку на дільницях сортується дійсні бюлетені, віддані за кожного із кандидатів в одномандатній колегії. Окружне виборче бюро узагальнює голоси, віддані за кожного кандидата у кожній одномандатній колегії.

На *першому етапі* визначаються індивідуальні переможці виборів в одномандатних колегіях, що отримали «особистий мандат». Кожен із кандидатів для перемоги повинен здобути абсолютну більшість

²³ R.- M. Ogaru. The Effects of the 2008 Romanian Electoral System Reform: when the Reformation Converts to Counter-Reformation. PhD Legislative Studies Conference, 2011 // Centre for Legislative Studies. University of Hull. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www2.hull.ac.uk/fass/PDF/Ogaru_The%20Effects%20of%20the%202008%20Romanian%20Electoral%20System%20Reform.pdf. Також див.: С. Porumbăcean. The uninominal Vote and its Effects on the Romanian electoral System // Vasile Goldis Western University of Arad. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.uvvg.ro/socpol/images/stories/2011-1/5.pdf>

голосів в одномандатній колегії (50%+1). Але тоді, як для незалежного кандидата цього достатньо, кандидат від партії чи партійної коаліції може отримати «особистий мандат» лише у тому разі, якщо його партія пододала прохідний бар'єр, що встановлюється на національному рівні. Дане правило, націлене на подолання фрагментованості партійної системи, що мала місце в Румунії, викликає водночас ситуації, за яких мандат отримує не представник партії-переможць в одномандатній колегії, а представник партії, яка пододала загороджувальний поріг, хоча його особистий результат може бути нижчим, аніж здобуток конкурента від слабшої партії.

36

Ця ситуація відрізняє румунську модель від естонської у частині створення особливих умов для індивідуальних кандидатів. В Естонії кандидат від партії потенційно може здобути мандат незалежно від результату партії, якщо набере на свою підтримку просту квоту голосів в окрузі. Але обидві мають спільну рису: незалежному кандидату складно обратися на практиці, адже змагання між партією та кандидатом створює для незалежного кандидата більше викликів. Як зазначає ру-

мунський дослідник Віктор Дукулеску, за всю історію незалежної Румунії був лише один випадок, коли сенатором став незалежний кандидат²⁴.

Якщо незалежного кандидата не було обрано в одномандатній колегії, він не бере участі у подальшому розподілі мандатів.

До поділу мандатів між колективними суб'єктами виборів, що становить *другий етап* визначення переможцьв, допускаються лише ті з них, що подолали загороджувальний поріг. Загороджувальний поріг для політичних партій та організацій національних меншин становить 5% від дійсних голосів виборцьв, поданих у всіх 43 виборчих округах за усіх кандидатів, включаючи незалежних кандидатів. Що стосується партійних коаліцій, то для них загороджувальний поріг диференційований. Якщо коаліцію складають дві партії, бар'єр становить 8%, якщо три партії — 9%, чотири і більше — 10%.

На другому етапі розподіляються мандати, що становлять різницю між загальною кількістю мандатів для

²⁴ V. Duculescu. The Romanian Election System // Centre for European Constitutional Law. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.cecl.gr/RigasNetwork/databank/REPORTS/r8/RO_8_VDuculescu1.html

округу і мандатами, вже отриманими кандидатами у першому колі розподілу.

На цьому етапі законодавство передбачає кумулятивний ефект для колективних суб'єктів виборів. Якщо їхні представники здобули перемогу в 6 одномандатних колегіях, вони отримують мандати на основі простої квоти дійсних голосів виборців округу. Виборче бюро округу вичисляє, скільки дійсних голосів виборців округу потрібні для отримання одного мандата. Округна квота (у Румунії вона називається «округний виборчий коефіцієнт») становить частку від ділення дійсних голосів виборців округу V, поданих за всіх учасників виборів, на кількість депутатів, що мають обратися в цьому окрузі (на кількість мандатів, що підлягають розподілу в цьому окрузі) M. Як бачимо, округний виборчий коефіцієнт відповідає природній квоті (квоті Т. Хейра). Цей коефіцієнт береться як ціле число, хоча результат поділу, як правило, таке не становить.

Список отримує в окрузі стільки мандатів, скільки разів проста квота вміщується у набраних нею дійсних голосах. Тобто, щоб обрахувати, скільки мандатів отримає кожна із політичних сил на цьому етапі, кількість отриманих її округним списком дійсних голосів ділиться

на природну квоту (округний виборчий коефіцієнт). Ціла цифра, отримана у результаті ділення, означає попередню кількість мандатів, яку отримує кожен колективний учасник виборів у даному окрузі.

На *третьому етапі* перерозподіляються голоси, набрані кожною політичною силою по всій країні, за винятком тих, що зараховані на користь вже отриманих мандатів. Останній етап покликаний встановити остаточну кількість мандатів для кожного колективного суб'єкта виборів. Для перерозподілу в Румунії вирішено використати метод найбільших часток, запропонований В. д'Ондтом (приклад перерозподілу мандатів за цим способом наведено на стор. 12 цього видання). Кожен список отримує стільки мандатів, наскільки більше цілих частин від поділу йому належить. Застосування методу д'Ондта на заключному етапі, підсилюючи великі партії, також сприяє укрупненню партійної системи.

Щоб визначити, хто саме серед кандидатів даного округу від колективних суб'єктів виборів отримає мандат, вони розміщуються у загальному округному списку кандидатів від колективного суб'єкта виборів відповідно до пропорції між кількістю голосів, здобу-

тих персонально кандидатом в одномандатній колегії, та окружним виборчим коефіцієнтом. Чим вище місце у кандидата, тим вищі його шанси отримати мандат. Якщо результат у двох чи більше кандидатів співпадає, вище місце отримує той, хто показав кращі результати на окремих виборчих дільницях.

Державна політика Румунії у сфері підтримки національних меншин передбачає не лише можливість кратного балотування, але й квотування одного парламентського місця. Такий мандат організації національних меншин отримують в разі, якщо беручи участь у виборах на загальних підставах, вони не здобули перемоги ані в одномандатній колегії, ані як колективний суб'єкт виборів, бо не подолали виборчий бар'єр. У такому разі вираховується природна квота голосів для отримання 1 мандата у всій країні (вона називається національним виборчим коефіцієнтом). Для цього кількість дійсних голосів виборців у країні

(кількість поданих за всіх кандидатів дійсних бюлетенів) ділиться на кількість одномандатних колегій (мандатів для розподілу). Національні меншини отримують один мандат, якщо їхні представники здобули у масштабах усієї країни не менше 10% голосів національного виборчого коефіцієнта.

Прийнята у Румунії виборча модель доволі складна як організаційно (вона одночасно забезпечує обрання і депутатів і сенаторів), так і за своїми політичними ефектами. Хоча ця модель передбачає можливості для обрання як незалежних кандидатів, так і для колективних політичних акторів, але водночас у ній застосовуються різні механізми розподілу мандатів на різних етапах і для різних суб'єктів виборів залежно від цілей державної політики щодо цих суб'єктів. Загалом, як видно, виборчі процедури націлені на підтримку партій і національних громад.

На основі представлених інформаційних матеріалів можна упевнитися у потужності потенціалу персоналізованого голосування як засобу відкритості виборчого процесу та його придатності бути застосованим в Україні. Цьому має передувати виконання щонайменше двох умов: з'ясуванні та оцінка політичних ефектів від таких моделей і вироблення адаптивної до українських суспільних потреб моделі. Наразі можна констатувати, що персоналізоване голосування у пропорційних системах має ряд спільних рис.

1. Широкий діапазон: застосовується у країнах з різними параметрами політичної системи — парламентських республіках (Естонія, Латвія) і напівпрезидентських республіках (Польща), організаційним типом парламенту — однопалатним (Естонія, Латвія) і двопалатним (Румунія, Польща), кількістю виборців (від меншої 1 млн в Естонії до 30 млн у Польщі), кількістю партій (від 11 в Естонії до 81 у Польщі).

2. Адаптивність: не залежить від форми політичного та державного устрою, дозволяє створювати цілісні «крайні» моделі залежно від цілей, які суспільство прагне реалізувати через етап виборів і в контексті курсу держави у різних сферах державної політики.

3. Гнучкість: кожен етап виборчих процедур забезпечує участь різному колу суб'єктів (партій, об'єднань партій, незалежних кандидатів, меншин) за різних умов. Якщо в Естонії передбачено участь партій та незалежних кандидатів, то в Польщі й Румунії — також блоків партій. Водночас можуть застосовуватися диференційовані бар'єри для партій і блоків партій (Румунія, Польща).

Незалежні кандидати можуть мати право на отримання мандата на основі простої квоти (Естонія), чи абсолютної більшості голосів в одномандатній колегії (Румунія). Незалежні кандидати можуть бути висунені як іншими виборцями, так і самостійно через самовисунення (Естонія).

Загороджувальні пороги не встановлюються для виборчих комітетів організацій національних меншин (Польща), або ж представники організацій національних меншин у разі, якщо не змогли подолати загороджувальний поріг, гарантовано отримують 1 місце у парламенті (Румунія). Ймовірний варіант, представлений Румунією, коли кандидат від національної меншини може балотуватися в кількох округах.

4. **Інваріантність:** дозволяє використовувати різні методи підрахунку голосів — як на основі методів дільників, коли в окрузі відразу розподіляються мандати без залишку голосів (Польща, Латвія) так і на основі простої квоти в окрузі з подальшим перерозподілом голосів на рівні держави (Естонія, Румунія). Використання різних механізмів перерозподілу голосів виборців дозволяє стимулювати розвиток партійної системи у

заданому напрямку — як правило, укрупнювати партії. Загалом вибір механізмів розподілу мандатів між партіями (вибір поміж методами дільників) напряму не пов'язаний із персоніфікованим голосуванням, а застосовується для встановлення міри пропорційності між різними списками і зумовлений особливостями державної політики щодо формату партійної системи у кожній із держав.

5. **Синергія:** стимулює розвиток публічного характеру політики, посилює роль місцевих організацій партій та підвищує взаємну відповідальність виборця і депутата. Відкритість виборчих списків для ідентифікації кандидата, якому громадянин віддає своє право на управління державою, спонукає обидві сторони виборчого процесу до взаємної відповідальності.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ПРОЕКТ

З грудня 2011 до квітня 2012 року в Україні здійснюється просвітницька кампанія **«Просвіта та посилення впливу громадського сектора на підтримку відкритості виборчих процедур»** для підготовки та поширення інформації про механізми персоніфікованого голосування у пропорційних виборчих системах.

Завдяки підтримці Міжнародної фундації виборчих систем Український незалежний центр політичних досліджень підготував інноваційну інформацію про моделі відкритості у виборчому процесі, які практикуються в країнах нової демократії.

Ціллю проекту є розширення уявлень української спільноти про процедури формування представницької влади, принципи і стандарти демократичних виборів.

Ключовою складовою проекту стало знайомство з досвідом європейських держав у галузі розвитку виборчих процедур. Міжнародна конференція «Європейський досвід застосування моделей преференційного голосування у виборчому процесі», що у лютому 2012 року пройшла в Києві за участі експертів із Польщі та Румунії, народних депутатів України, авторів проектів законів про вибори на основі персоніфікованого голосування, представників Центральної виборчої комісії.

Поширення відомостей про потенціал персоніфікованого голосування відбудеться у ході регіональних навчальних семінарів у 10 містах України для різних груп громадських лідерів, представників виборчих комісій, політичних партій, журналістів.

Міжнародна фундація виборчих систем (International Foundation for Electoral Systems) – визнане авторитетне об'єднання, що працює в інтересах розвитку виборчих процедур та демократії. Свою діяльність в Україні МФВС зосереджує довкола посилення громадських організацій, управління та прозорості виборчого процесу, а також залучення громадян до виборчого процесу. У рамках програми Агентства міжнародного розвитку США «Реформування виборчого законодавства в Україні» МФВС у 2011 році подала аналіз проектів і закону «Про вибори народних депутатів України», скоординувала зусилля громадських організацій та ініціювала низку публічних обговорень різних аспектів виборчого законодавства.

Український незалежний центр політичних досліджень (УНЦПД) — позапартійний неурядовий аналітичний центр, що працює з 1991 року в напрямі розвитку громадянського суспільства, аналізу політичних процесів та запровадження механізмів громадської участі у прийнятті рішень.

Основні напрямки аналітичної діяльності УНЦПД:

1. Аналіз політичних процесів та інститутів
2. Правове регулювання механізмів громадської участі в прийнятті рішень
3. Аналіз становлення інститутів громадянського суспільства
4. Аналіз етнонаціональної політики та міжетнічних відносин

УНЦПД здійснює аналіз політики, виробляє документи політики, проводить адвокатські кампанії, конференції, семінари, тренінги, громадські слухання, здійснює інформаційно-консультативні програми.

Видання УНЦПД:

- Методичні рекомендації щодо практичного впровадження Закону України «Про доступ до публічної інформації», 2012
- Правові умови розвитку громадянського суспільства в Україні. Що потрібно зробити?, 2011
- Ефективна організація роботи громадської ради. Методичні рекомендації, 2011
- Як здійснювати благодійну діяльність в Україні згідно з новим Податковим кодексом, 2011
- Рівний доступ до якісної освіти в АР Крим: виклики і перспективи в полікультурному регіоні, 2011
- Мандат депутата у сучасних демократіях: права та відповідальність. Дослідження проблеми, 2011
- Партійна система України: ідеологічний вимір, 2010
- Демократичний потенціал пропорційних виборчих систем, 2009
- Практика бікамералізму в унітарних державах. Порівняльний аналіз, 2008

Український незалежний центр політичних досліджень

01034, м. Київ, вул. Лисенка, 8, оф. 9

Тел./факс: (044) 279-2435, 599-4251

ucipr@ucipr.kiev.ua,

<http://www.ucipr.kiev.ua>

Відкриті виборчі списки. Як це працює

Інформаційно-аналітичні матеріали

Конончук Світлана Григорівна
Ярош Олег Анатолійович
Дизайн і макет Лариси Дяченко

Оригінал-макет виготовлено на обладнанні
Українського незалежного центру політичних досліджень
01034, м. Київ, вул. Лисенка, 8, оф. 9
Тел./факс: (044) 279-2435, 599-4251
ucipr@ucipr.kiev.ua, <http://www.ucipr.kiev.ua>

Підписано до друку 23.02.2012 р. Формат 60x84/16.
Папір крейдований. Друк офсетний. Гарнітура Franklin.
Ум. друк. арк. 2,8. Фіз. друк. арк. 3. Тираж 500 прим.

Віддруковано у друкарні ТОВ «Агентство «Україна»
01034, м. Київ, вул. Гончара, 55
(Свідоцтво про реєстрацію серії ДК № 265 від 30.11.2000 р.)